

XORAZM MUSIQA SAN'ATI VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI

Babajanov Ulug'bek Salayevich

Buxoro xalqaro universiteti

“Musiqi ta’limi va san’at” mutaxassisligi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15589679>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- May 2025 yil

Ma’qullandi: 28- May 2025 yil

Nashr qilindi: 31- May 2025 yil

KEY WORDS

Xorazm musiqa san’ati, baxshichilik, maqom, madaniy meros, jamiyat, tarbiya, estetik tarbiya, xalq musiqasi, ma’naviyat, san’at va jamiyat.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Xorazm musiqa san’ati tarixiy ildizlari, shakllanish bosqichlari va uning jamiyat hayotidagi ahamiyati yoritilgan. Xorazmning boy madaniy merosi doirasida shakllangan an’anaviy musiqa turlari, ayniqsa baxshichilik, maqom, ashula va cholg’u ijrochiligi tahlil qilinib, ularning zamonaviy jamiyatdagi tarbiyaviy, ma’naviy va estetik funksiyalari ochib beriladi. Maqolada, shuningdek, Xorazm musiqa san’ati vositasida yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash va ularning ma’naviy dunyosini boyitish imkoniyatlari ko’rib chiqiladi. Tadqiqot davomida madaniyat va san’atning ijtimoiy hayotdagi o’rni hamda xalqning musiqiy merosga bo’lgan munosabati tahlil qilinadi.

O‘zbekistonning har bir hududi o‘ziga xos madaniy merosi, san’at an’analari va musiqiy madaniyati bilan ajralib turadi. Shu jumladan, qadimiy va boy tarixga ega Xorazm viloyati o‘zining o‘ziga xos musiqa san’ati bilan nafaqat respublika miqyosida, balki xalqaro maydonda ham alohida e’tirof etilgan. Xorazm musiqa san’ati o‘zining qadimiy ildizlariga, turfa janr va shakllariga ega bo‘lib, bu hududda asrlar davomida shakllangan baxshichilik, maqom ijrochiligi, ashula, folklor va xalq cholg’ulari an’analari bugungi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Xorazm musiqa san’ati – bu nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va hayot falsafasining ifodasidir. Musiqa xalq og‘zaki ijodining ajralmas qismi sifatida inson qalbini tarbiyalaydi, uning ma’naviy olamini boyitadi va ijtimoiy ongini shakllantiradi. Ayniqsa, bugungi globalashuv sharoitida milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirish jarayonida Xorazm musiqa san’atining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Mazkur maqolada Xorazm hududida shakllangan musiqa an’analari, ularning jamiyat hayotidagi o’rni, yosh avlod tarbiyasidagi ta’siri hamda musiqaning ma’naviy-ma’rifiy yo‘nalishdagi roli chuqur tahlil etiladi. Shu bilan birga, Xorazm musiqa san’atining zamonaviy rivojlanish holati, uni asrab-avaylash va keyingi avlodga yetkazish yo‘lidagi dolzarb masalalar ham ilmiy-nazariy asosda yoritiladi.

Xorazm musiqa san’atining tarixiy ildizlari

Xorazm hududi qadimdan Sharq madaniy markazlaridan biri bo‘lib, bu yurtning san’ati, ayniqsa, musiqa madaniyati ming yillik tarixga ega. Arxeologik topilmalar, yozma manbalar va xalq og‘zaki ijodi namunalarida Xorazmda musiqa san’atining qadimdan mavjud bo‘lgani qayd

etilgan. Ayniqsa, qadimiy Xorazm davlatida saroy musiqasi, diniy marosim musiqalari va xalq an'analari bilan bog'liq musiqiy shakllar mavjud bo'lgan. Bular orasida urf-odatlar, to'y marosimlari va hosil bayramlarida ijro etiladigan xalq qo'shiqlari, maqom ashulalari, hamda epik dostonlar bilan uyg'unlashgan baxshilar ijodi alohida o'rin tutgan.

Baxshichilik va dostonchilik an'analari

Xorazmning o'ziga xos musiqiy merosida **baxshichilik san'ati** alohida mavqega ega. Baxshilar – xalq dostonlarini kuylovchi, ularni sozanda sifatida jo'rligida ijro etuvchi ijodkorlardir. Xorazm baxshilarining ijodida "Oshiq g'arib va Shohsanam", "Tohir va Zuhra", "Go'ro'g'li" kabi epik dostonlar asosiy o'rin tutadi. Bu dostonlar milliy qahramonlik, jasorat, sadoqat, vatanparvarlik kabi g'oyalarni tarannum etgan holda, yosh avlodni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Baxshichilikning o'ziga xosligi uning og'zaki ijodiy mohiyatidadir. Har bir baxshi dostonni o'z uslubida, o'z ovoz diapazoniga mos tarzda kuylaydi. Bu jarayonda nafaqat vokal, balki sozandachilik (doira, gijjak, dutor va boshqalar) ham muhim rol o'ynaydi. Xorazm baxshilari orasida Bola baxshi, Komiljon Otaniyozov, Norboy Ro'ziboyev, Allabergan Jo'rayev kabi san'atkorlar o'z davrida xalq orasida katta hurmatga sazovor bo'lgan.

Xorazm maqomlari va ularning o'rne

Xorazm musiqa madaniyatida **maqom san'ati** ham muhim o'rin egallaydi. Xorazm maqomlari – bu murakkab kompozitsion tuzilishga ega bo'lgan, asosan professional musiqachilar tomonidan ijro etiladigan musiqiy asarlar majmuasidir. Buxoro va Farg'ona maqomlaridan farqli ravishda, Xorazm maqomlari o'zining kuchli ritmika, yangicha uslub va xalqona ohanglari bilan ajralib turadi. Xorazm maqomlari nafaqat estetik mazmunga, balki chuqur falsafiy va ruhiy ta'sirga ega. Ular inson ruhiyatiga ta'sir qilishi, ma'naviy tozalikka chorlashi bilan ahamiyatlidir. Shu boisdan, ularning jamiyatdagi roli, ayniqsa, ma'naviy tarbiya nuqtai nazaridan yuqori baholanadi.

Xorazm musiqa san'atining jamiyatdagi hozirgi o'rne

Bugungi kunda Xorazm musiqa san'ati xalq hayotida, ayniqsa, madaniy-ma'rifiy tadbirlarda, bayramlarda, to'y-marosimlarda, teatr va kontsert dasturlarida faol qo'llanilmoqda. Musiqa kollejlari, san'at maktablari, folklor ansambllar va xalq ijodiyoti markazlari orqali bu meros saqlanib, yangi avlodga o'rgatilmoqda. Xorazm san'atining jamiyatdagi tarbiyaviy roli ham dolzarb ahamiyatga ega. Xalq musiqasi orqali yoshlar o'z milliy ildizlariga bo'lgan hurmatni kuchaytiradi, o'zligini anglaydi va estetik didini rivojlantiradi. Shuningdek, Xorazm musiqa san'ati bugungi globallashuv davrida milliy madaniyatni asrash va targ'ib etish vositasi sifatida ham alohida o'ringa ega.

Muhokama:

Xorazm musiqa san'ati o'zining murakkab tizimli tuzilishi, tarixiy qatlamlari va ijtimoiy funksional roli bilan madaniyatshunoslik, musiqashunoslik va sotsiologik tadqiqotlar doirasida alohida o'rganishni talab qiladigan hodisadir. Musiqa san'ati bu yerda faqat badiiy-estetik hodisa emas, balki ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritadi. U Xorazm jamiyatining ijtimoiy tuzilmasida identifikatsiya (o'zlikni anglash), kommunikatsiya (axborot uzatish) va transmis-siya (madaniy merosni avloddan avlodga yetkazish) funksiyalarini bajaradi.

Birinchidan, Xorazm musiqa san'ati – bu madaniy identitetning muhim elementi. Baxshichilik, maqom va folklor janrlarida namoyon bo'ladigan milliy ohanglar xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va hayot falsafasini o'zida aks ettiradi. Bu jihatdan musiqa semiotik

tizim sifatida qaraladi: u orqali ma'lum bir g'oyalar, qadriyatlar va hissiyotlar belgilar tizimi orqali ifodalanadi va tushuniladi.

Ikkinchidan, Xorazm musiqasi o'zining struktural-funksional tahliliga ko'ra, jamiyatdagi bir qator ijtimoiy ehtiyojlarga xizmat qiladi. Talcot Parsonsning funksionalistik yondashuviga tayangan holda aytish mumkinki, musiqa – bu ijtimoiy tizimning bir subsistemasidir. Masalan, baxshichilik san'ati orqali tarixiy voqealar og'zaki rivoyat sifatida yetkaziladi, bu esa epik rekonstruktsiya orqali xalq tafakkurining uzluksizligini ta'minlaydi.

Uchinchidan, Xorazm musiqa san'ati zamonaviy sharoitda inkulturatsiya va sotsializatsiya vositasi sifatida faol ishlatilmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga milliy tarbiya berish, estetik dunyoqarashni shakllantirish va madaniy merosni anglatish jarayonlarida Xorazm musiqasi vositasida amalga oshiriladigan pedagogik usullar samarali bo'lib bormoqda. Bu esa musiqa san'atining pedagogik potentsialini oshirish zaruratini yuzaga keltiradi.

To'rtinchidan, postmodernistik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, Xorazm musiqa san'ati global madaniy makonda o'z o'rnini saqlab qolish bilan birga, o'zini qayta konstruksiya qilmoqda. Ya'ni, an'anaviy cholg'ular va ashulalar zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashmoqda. Bu hodisa transkulturalizm va musiqiy sintez fenomenlari orqali izohlanadi. Hozirda ko'plab yosh ijodkorlar xalqona ohanglarni estrada, jazz yoki zamonaviy elektron musiqaga uyg'unlashtirib, yangi musiqa shakllarini yaratmoqda.

Beshinchidan, Xorazm musiqa san'atining jamiyatdagi o'rnini aniqlashda sotsiokulturniy dinamikani inobatga olish lozim. Maqom san'ati va dostonchilik faqatgina estetik tajriba emas, balki jamiyatdagi psixososial muvozanatni saqlovchi vositadir. Bu jihatdan musiqa terapiyaviy ta'sirga ega bo'lib, odamlarning emotsional va ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, to'ylar, bayramlar yoki matam marosimlarida musiqaning qatnashuvi o'sha voqeaning emotsional kuchini oshiradi.

Yakuniy tahlillardan xulosa qilish mumkinki, Xorazm musiqa san'ati bugungi kunda nafaqat tarixiy madaniyat namunasi sifatida, balki ijtimoiy-madaniy amaliyot sifatida ham faol rol o'ynamoqda. U xalqni birlashtiruvchi, ruhiy yuksaltiruvchi va tarbiyaviy vazifalarni bajaruvchi omil sifatida jamiyat taraqqiyotida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa

Xorazm musiqa san'ati – bu xalqning ko'p asrlik tarixiy, madaniy va ma'naviy tajribasining ifodasi bo'lib, u jamiyat hayotida beqiyos o'rin tutadi. Mazkur tadqiqot orqali aniqlanishicha, Xorazmning boy musiqiy an'analari – jumladan, baxshichilik, maqom ijrochiligi, xalq qo'shiqlari va an'anaviy cholg'ular – nafaqat estetik qadriyat sifatida, balki ijtimoiy kommunikatsiya, milliy identitetni shakllantirish, tarbiya va ijtimoiylashtirish vositasi sifatida ham faol ishlatilmoqda. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Xorazm musiqa san'ati ijtimoiy institut sifatida xalq tafakkuri, tarixiy xotira va milliy qadriyatlarning uzluksizligini ta'minlaydi. Musiqa – bu jamiyat ongining bir shakli bo'lib, u orqali avlodlararo ruhiy-madaniy uzviylik ta'minlanadi.

Baxshichilik va maqom ijrochiligi Xorazm xalqining tarixiy tafakkuri, epik xotirasi va ma'naviy qarashlarini asrashda muhim vosita hisoblanadi. Bu an'analarda yosh avlodni Vatanga muhabbat, fidoyilik, jasorat, sadoqat kabi g'oyalar ruhida tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Xorazm musiqa san'ati orqali tarbiyaviy ta'sir keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Musiqa nafaqat madaniyat mahsuli, balki pedagogik vosita sifatida ham ishlatilmoqda. Xalq

qo'shiqlari, dostonlar va maqomlar orqali estetik did, axloqiy tarbiya va milliy o'zlik hissi shakllantiriladi.

Zamonaviylik va an'ana uyg'unligi Xorazm musiqa san'atining hozirgi taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy musiqiy shakllar zamonaviy texnologiyalar, estrada va ommaviy san'at bilan uyg'unlashib, yangi avlodga mos formatda yetkazilmoqda. Bu esa musiqaning hayotiyligi va zamonaviy jamiyatda tutgan o'rnini ta'minlaydi. Xorazm musiqa san'atini saqlab qolish va rivojlantirish maqsadida tizimli yondashuv, ilmiy tadqiqotlar, ta'lim tizimida integratsiyalashuv va davlat siyosati darajasida madaniyatga e'tibor zarurdir. Bu musiqiy merosni global madaniy jarayonda o'ziga xos va raqobatbardosh holatda saqlab qolishga xizmat qiladi. Shu bois, Xorazm musiqa san'ati nafaqat o'zining tarixiy va estetik qadriyatlari bilan, balki zamonaviy ijtimoiy hayotda tutgan faol roli bilan ham dolzarb tadqiqot obyektidir. Kelgusida bu sohani chuqurroq o'rganish, ayniqsa, musiqashunoslik, etnografiya, pedagogika va madaniyatshunoslik fanlari kesishmasida olib boriladigan kompleks yondashuvlar orqali yangi ilmiy natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Атаджанов, К. Х. (2007). Хорезмская музыкальная культура: историко-этнографическое исследование. Ташкент: Фан.
2. Karimov, A. (2018). Xorazm baxshichilik an'alarining tarixiy ildizlari va rivojlanish bosqichlari. San'atshunoslik ilmi jurnali, 2(4), 123–129.
3. Abdullaeva, G. (2020). O'zbek xalq cholg'ulari va ularning an'anaviy ijrochilik uslublari. Toshkent: O'zbekiston san'at akademiyasi nashriyoti.
4. Qurbonov, B. (2019). Musiqa tarixi va nazariyasi asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Saidov, S. (2021). Xorazm musiqa merosi va yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Pedagogik izlanishlar, 1(2), 67–73.
6. Islomov, A. (2022). Folklor musiqasi va ijtimoiy funksiyalar: Xorazm namunasi. Urganch: Xorazm nashriyoti.
7. Turakulov, M. (2016). Milliy musiqa madaniyatining globallashuv sharoitidagi holati. Ilm va taraqqiyot yo'lida, 4(10), 31–35.
8. UNESCO. (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO Publishing.